

17. *Коминтерн и идея мировой революции. Документы.* – М., 1998.
18. *Ленин. Неизвестные документы. 1898-1922.* – М., 1999.
19. *Ревякина, Л.В. Коминтерн и судьба "левых" в балканских крестьянских партиях // Человек на Балканах в эпоху кризисов и этнополитических столкновений ХХ века.* – СПб., 2002.

І.В.Ткаченко

САНІТАРНИЙ ПОБУТ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В 20-І РР. ХХ СТОЛІТТЯ

Завдання розбудови українського суспільства на принципах соціальної держави вимагає формування її урядом ефективної соціальної політики, зокрема у галузі охорони здоров'я населення. Ця проблема актуалізується сучасною демографічною кризою в Україні. Відтак потреба вивчення соціальної політики радянського уряду, що мала незаперечні здобутки в галузі охорони здоров'я, набуває невідкладного практичного значення.

Слід зазначити, що окреслена проблема знаходить своє відображення у працях тогочасних авторів, зокрема Ф.Баштана [1], О.Волянського [2], А.А.Журавля [3-4]. В сучасній вітчизняній історіографії з'являється багато праць, присвячених окресленій темі, однак вони висвітлюють санітарний стан окремих регіонів. Зокрема, заслуговують на увагу праці К.К.Васильєва [5], Г.Д.Ковбасюка [6], А.М.Груші [7], в яких поряд із загальними медичними проблемами розкрито і проблему санітарного стану українців. Враховуючи попередні здобутки, автор ставить за мету дослідити санітарний стан України в контексті сучасних поглядів на сутність і перебіг цієї проблеми. На початку 20-х років ХХ століття санітарний побут населення характеризувався несприятливими матеріальними та культурними чинниками, насамперед високою житловою скупченістю як у місті, так і на селі, санітарною невідповідністю населених пунктів, нестачею коштів на санітарію гігієну та оздоровлення в бюджетах та в самих пересічних українців, а також шкідливими умовами праці та відсутністю гігієнічних навичок у населення.

Як свідчать тогочасні джерела, житлові умови селян та городян перебували в жахливому стані. Більшість селянських будинків споруджувалася з неякісних недовговічних матеріалів, насамперед з того, що потрапляло під руку і коштувало найдешевше. Слід зазначити, що в степовій частині будинки переважно будувалися з глини, натомість в лісовій та лісостеповій – з дерева. Глиняні хати будувалися вальковані та глинолітні, які становили 29,9%, саманних будівель нараховувалось 7,6%, інших – 9,4% були плетеними мазанками. Найменш придатними для життя були будинки, стіни яких будувалися з саманної цегли, до складу якої, поряд із солом'яною і непаленою глиною, входив коров'ячий кіз'як, що призводило до гниття. Мало придатними для життя були і тонкі глинобитні стіни, які постійно промерзали. Крім того, глиняні хати мали солом'яний дах, який швидко псувався і протікав [8, 43].

У більшості селянських хат були відсутніми фундамент і підлога, а їх долівка просто утоптувалася

глиною. Через маленький розмір вікон у помешкання селян майже не потрапляло сонячне світло, а подвійні віконні рами, здатні утримувати тепло, зустрічалися дуже рідко. Через відсутність квартир приміщення селян не провітрювалися, тому на одного жителя селянської хати, в якій проживало 5-6 осіб, припадало лише 11 куб. м. повітря, що було вдвічі менше встановленої санітарної норми. Більшість селянських хат складалася з однієї кімнати, де одночасно готували їжу, купали малих дітей та прали білизну, тому повітря в приміщеннях постійно забруднювалося й було вологим. Здушливість повітря посилювало використання джерел освітлення, які поглинали кисень, зокрема 55% селянських осель освітлювалися каганцями, майже 14% – газовими лампами без скла й лише 28,7% – електрикою. Антисанітарні умови проживання посилював і той факт, що згідно зі звичаєм, запозиченим у німців-колоністів, селяни будували під однією покрівлею з хатою стайню і хлів [9, 14].

Несприятливими також були і житлові умови мешканців міст та робітничих селищ. Зокрема, одним із найменш сприятливих регіонів щодо житлового забезпечення мешканців, був промисловий Донбас. Найбільші індустріальні центри цього регіону – Сталіно, Артемівськ та Луганськ, які ще до революції являли собою великі робітничі селища, почали бурхливо зростати в зв'язку з розвитком промисловості та перетворенням їх в адміністративні центри гірничо-промислового району. Однак рівень розвитку їх житлово-комунальної сфери різко відставав від середнього по республіці, а тим більше від рівня великих міст.

Під час обстеження житлових умов шахтарів Донбасу, проведеного в жовтні – листопаді 1925 р., було з'ясовано, що хоча 90% робітників забезпечувалися житлом від гірничорудних трестів, однак їх житлові умови були незадовільними [10, 35].

Помешкання, в яких проживали шахтарі, являли собою дво- або чотириповерхові будинки для сімейних робітників та кесарні для нежонатих, які ані за якісними, ані за кількісними показниками не відповідали санітарним нормам. Як і селянські хати, вони були холодними, вологими, темними та душними. Рівень житлової забезпеченості робітників наближувався до санітарної норми – 10,3 кв. м. на особу лише в двох з 18 обстежених рудоуправлінь, в 10 рудоуправліннях він знижувався майже наполовину, тобто до 5,1 – 5,8 кв. м., а в чотирьох – доходив до мінімуму – 4, 56- 4, 6 кв. метра [11, 42].

Як і селянські будинки, квартири шахтарів складалися з однієї кімнати та передньої. Вони споруджувалися без допоміжних нежилых приміщень (вбиральні, ванної, комори тощо), тому жила кімната слугувала кухнею, ванною та коморою. Через маленькі вікна в помешканнях бракувало світла, а через "глухі" рами без квартир не пробивалося свіже повітря.

Досить часто робітники Донбасу, які проживали в гуртожитках, позмінно користувалися місцем для сну. Майже чверть сімейних робітників, які проживали в квартирах, спали на підлозі. Більшість робітників не мала постільних принадностей (подушок та матраців) та використовували замість них власний одяг.

Слід зазначити, що робітники не дотримувалися чистоти в житлових приміщеннях, особливо комунального користування. Під час обстеження житла шахтарів Донбасу в половині гуртожитків та чверті квартир робітників було виявлено брудну підлогу, в 42% гуртожитків та 20% квартир брудними були стіни та вікна. Тільки в 3/4 житлових приміщень проводилося щоденне замінання підлоги, причому в чверті випадків – в сухий спосіб. Ніколи не милася підлога в 6,3% гуртожитків та 5% квартир [12, 57].

Мешканці гуртожитків не мали звички провітрювати приміщення. Кватирки в вікнах, щоправда, там, де вони були, регулярно відкривалися для провітрювання повітря, однак це траплялося лише в третині гуртожитків.

Слід зауважити, що на відміну від селянських хат, робітничі помешкання будувалися з більш довговічних матеріалів, переважно з цегли та каменю, мали підлогу, а також дах, вкритий даховим залізом, черепицею або толем, а деінде й деревом. Крім того, будинки для робітників в основному споруджувалися на кам'яному фундаменті, однак через брак ізоляції між фундаментом та підлогою в більшості будинків волога з ґрунту потрапляла до помешкань. Більш холодними були робітничі казарми, де підлога, як правило, покривалася бетоном, а іноді – цеглою, асфальтом та деревом. Відносно теплими, за рахунок переважно дерев'яної підлоги, були будинки для сімейних робітників.

Більшості мешканцям робітничих селищ, як і селянам, не були доступні здобутки цивілізації, які почали впроваджуватися в побут городян – центральне опалення, водогінне водопостачання, каналізація. Єдиним благом цивілізації, яке міцно увійшло у побут робітників, було електричне освітлення. Центральне опалення залишалося привілеєм обраних – ним користувалося лише 3,7% мешканців робітничих селищ [9, 18].

Незважаючи на ряд заходів, проведених для покращення санітарного стану робітників та селян, житлові умови і в другій половині 1920-х років житлові умови продовжувалися залишатися незадовільними, насамперед серед робітничих мас Донбасу та Криворіжжя. Обстеження, проведене в 41 робітничому селищі, виявило сумні факти щодо їх санітарного стану. Так, 75% селищ були розміщені на відстані 0,5 км від підприємств, 66% не мали зелених насаджень, більшість із них забруднювалися димом і газом, помийні ями були наявні лише в 4% всіх садиб. Звичайно, відсутність помийних ям призводила до забруднення нечистотами ґрунту та водоймищ, і як наслідок, до кишкових інфекційних хвороб. Великі проблеми існували на той час і з освітленням робітничих домівок. Нормальне освітлення мали лише 15% всіх квартир, натомість 35% квартир були погано освітленими [2, 6].

Дуже часто для проживання використовувались і кухонні помешкання, в яких пралася і сушилася білизна. Сирість була знайдена в 35% всіх обстежених квартир.

В антисанітарному стані перебували і всі міста Дніпропетровської губернії, які були страшенно забруднені, а водопостачання і асенізаційний транспорт – взагалі зруйновані [9, 24].

Незважаючи на той факт, що житлова площа відставала від санітарної норми, починаючи з другої

половини 20-х рр. ХХ століття почалося значне розширення житлової площі, насамперед для робітників. Так, в 1926 році на підприємствах Південносталі на одного робітника припадало 4,43 кв. м., а в 1928 р. – вже 6,17 кв. м.; на робітника-гірняка Донвугля приходилось в 1926 р. 5,03 кв. м., а в 1928р. – 5,4 кв. м. житлової площі; на підприємствах Цукротресту житлова площа збільшилась з 3,5 до 6,3 кв. метра [12, 31].

На початку 20-х років ХХ століття постали серйозні проблеми з водопостачанням мешканців Донбасу, основним джерелом якого служила колодезна вода, переважно з шахтних колодязів. Водогоном користувалося лише 18% селищних домоволодінь, в яких проживало 14% населення. Малопотужні водогони Донбасу подавали близько 100 куб. м. води на добу, тому в 17 селищах, оснащених водогонами, вода підвозилася додатково діжками [10, 65]. Оскільки лише 7 із 38 водогонів було обладнано очисними спорудами недосконалої конструкції, водогінна вода не відповідала санітарним нормам і не була придатна для пиття. Більше 15% мешканців Донбасу користувалися водою з відкритих водоймищ, що було ще більш небезпечним, зважаючи на відсутність очистки промислових викидів у водоймища.

Сільське водопостачання Донецького басейну також здійснювалося переважно за рахунок шахтних колодязів, яких на той час налічувалось близько 52 тисяч. Крім них було пробурено 159 водних свердловин, однак і свердлових і шахтних колодязів не вистачало, тому селянство змушене було вживати воду із ставків та річок.

Серйозні санітарні проблеми з водопостачанням існували і в місцевостях користування колодезною водою. Цей факт зумовлювався бідністю та низькою санітарною культурою населення.

Наприклад, у Родомисльському районі на Волині більшість колодязів була мілководною, що стримувало водопостачання населення [13, 84]. Третина населених пунктів обслуговувалася виключно громадськими колодезями, які утримувалися в антисанітарному стані. Приватні колодязі були навіть не у всіх родинах заможних селян. Влаштування колодязів в низинах не гарантувало чистої води, оскільки вода в низинах звичайно була надто забрудненою. Крім того, в українських селах переважали дешеві, але проникливі для ґрунтових вод цямринні колодязі, стіни яких незадовільно облицьовувалися, наземна частина зрубу була низкою, а ґрунт навколо зрубу рідко облицьовувався цеглою або камінням.

Будучи незахищеними з боків, колодязі не захищалися і згори: лише близько 1% колодязів мали кришки. Набір води з колодязів звичайно проводився приватними відрами, чистота яких була сумнівною, оскільки громадські відра малися лише в 8% колодязів. Через санітарну некультурність населення громадські відра на колодезях, розташованих при шляхах, використовувалися і для водопою худоби, оскільки лише 4,3% пришляхових колодязів оснащувалося жолобами, призначеними для цього [9, 32].

Забрудненість води в колодезях зумовлювалася не тільки неправильним облаштуванням та використанням, а й незадовільним доглядом, який зводився лише до очистки колодязів. Скрутною залишалася ситуація з водопостачанням і в другій половині 20-х років ХХ століття, зокрема, 53%

водопроводів залишалися малопотужними і 92% всіх водопроводів брали воду із шахтних колодязів і відкритих водоймищ. Більшість водойм забруднювалася стічними водами, потребувала очисних споруд. Санітарний нагляд за водопостачанням був недостатнім.

Поряд із проблемою водопостачання гостро стояла проблема видалення і обеззаражування нечистот і покидьків. Ця проблема не була розв'язана навіть у міських центрах України. Каналізація, що існувала в чотирьох містах республіки: Харкові, Києві, Одесі, Дніпропетровську – була виношеною, малопотужною й до того ж у Дніпропетровську і Києві спускала стоки без очистки. Там, де каналізації не було, для збирання нечистот використовувалися непроникливі вигреби, яких катастрофічно не вистачало. Непроникливі вигреби малися лише в 30-40% домоволодінь великих міст та в 2-10% домоволодінь маленьких містечок.

Через брак асенізаційних об'єктів, кількість яких порівняно з 1912 р. скоротилася вдвічі, та недостатню ємність або відсутність приміських сміттєвих звалищ, влаштованих лише в двох третинах міських населених пунктів, сміття та помії в містах своєчасно не вивозилися. Постійно перебували під загрозою спалаху інфекційних захворювань робітничі околиці, поблизу яких традиційно влаштовувалися санціоновані та чисельні стихійні звалища сміття. Епідемічну небезпеку посилювала відсутність обеззаражування та переробки нечистот та покидьків на звалищах. Нечистоти звичайно збиралися в глибокі ями, які закидалися землею, а сміття, незважаючи на вимогу спалювання або переорювання, як правило, залишалося непереробленим. Внаслідок цього звалища перетворювалися на розплідники мух та пацюків, забруднювали підземні води та повітря.

Особливо несприятлива ситуація з видаленням і обеззаражуванням нечистот і покидьків склалася в робітничих селищах. Тільки в двох робітничих селищах Донбасу існувала каналізація, ще в чотирьох – нечистоти частково виводилися з каналізацією промислових підприємств. Там, де не було каналізації, населення користувалося вуличними вбиральнями, які будувалися для спільного користування – по одній на декілька будинків. Нечистоти зазвичай збиралися в проникливі вигреби, своєчасному вивезенню яких перешкоджав брак асенізаційних діжок. Половина робітничих селищ не мала помийниць, тому сміття часто скидалося мешканцями поблизу житлових будинків і гуртожитків.

Отже, з усього сказаного можна зробити висновок, що санітарний стан українського селянства в 20-і роки ХХ століття характеризувався низкою несприятливих чинників, насамперед високою житловою скупченістю, санітарною непорядкованістю населених пунктів, нестачею коштів на санітарію гігієну та оздоровлення, шкідливими умовами праці та відсутністю гігієнічних навичок у населення.

1. Бауштан Ф. Гігієна в побуті. – Харків: Держвидав, 1929.
2. Волянський О. Наука про здоров'я. Як треба жити, щоб здоровим бути і добре прожити. – Харків, 1925.
3. Журавель А. А. Кожен свій здоров'я. Що треба знати, щоб здоровим бути. – Харків, 1927.

4. Журавель А. А. Що повинен робити член санкому на селі. – Харків, 1927.
5. Васильєва К. К. История медицины Сумщины. Очерки. – Одесса, 2005.
6. Ковбасюк Г. Д. Мишле та сучасне медицини Білої Церкви. – Біла Церква, 2003.
7. Груша А. М. Розвиток медицини та фармацевтики на Чернігівщині. – Чернігів, 2003.
8. Матеріали до історії розвитку української медицини / за ред. М. Семчишина. – Т. 2. – Чикаго, 1988.
9. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі ЦДАВОУ). – Ф.342. – Оп. 2. – Спр. 1918.
10. ЦДАВОУ. – Ф.342. – Оп. 2. – Спр. 1681.
11. ЦДАВОУ. – Ф.342. – Оп. 3. – Спр. 383.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп. 20. Спр.2802.
13. Симилейский Л. Н. Сельское водоснабжение и способы его улучшения в Радомысльском районе на Волыне // Профилактическая медицина. – 1927. – № 4.

Р.Р. Хисамутдинова

ПОМОЩЬ СЕЛЬСКИХ ТРУЖЕНИКОВ ЮЖНОГО УРАЛА ОСВОБОЖДЕННЫМ РАЙОНАМ УКРАИНЫ В 1943 – 1945 ГОДАХ

Немецко-фашистские оккупанты нанесли огромный урон народному хозяйству Украины. Они разрушили и разграбили большую часть городов и поселков, свыше 28 тыс. сел и деревень, лишив жилья около 10 млн. человек. Огромный урон был нанесен не только промышленности, но и сельскому хозяйству республики. Оккупанты разрушили и разграбили 27725 колхозов, 873 совхоза, свыше 1200 МТС. Только прямые материальные потери народного хозяйства УССР составили 285 млрд. руб. (в довоенных ценах) [1, 762]. Еще во время войны по мере освобождения своей территории трудящиеся Украины, опираясь на помощь и поддержку других народов Советского Союза, начали восстанавливать экономику республики.

Этой проблеме достаточно большое внимание уделялось в советской исторической науке не только в общесоюзном масштабе, но и на региональном уровне. Помощь освобожденным районам страны сельскими тружениками Южного Урала затрагивалась в работах Б.Г. Гибадуллина, Т.Х. Ахмадиева, Г.Р. Мухаметдинова, А.З. Безверхнего, В.И. Швыдченко, Р.С. Аюпова и др. [2]. Однако помощь сельских тружеников региона в восстановлении украинского села в данных работах отдельно не рассматривалась. С использованием новых архивных материалов можно восполнить этот пробел в исследованиях.

Целью данного исследования является анализ основных направлений оказанной помощи тружениками южного Урала украинскому населению в 1943/45 гг. Объектом выступает деятельность республики по оказанию помощи Украине в 1943 – 1945 гг. Предметом – формы и методы оказания помощи Украине союзными республиками в 1943 – 45 гг.

Изгнание фашистских захватчиков из пределов страны потребовало принять срочные государственные меры по восстановлению народного хозяйства в районах, освобожденных от оккупации. СНК СССР и ЦК ВКП(б) в течение 1943 г.